

บทที่ 5

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อพิสูจน์สมมติฐาน

1. เพศมีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง
2. อายุไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง
3. การศึกษามีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง แต่ไม่มีความสัมพันธ์กับความสนใจทางการเมือง
4. ระดับตำแหน่งไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง แต่มีความสัมพันธ์กับความสนใจทางการเมือง
5. รายได้ไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง
6. อายุราชการไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง
7. อาชีพของบิดาไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง
8. ความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองมีความสัมพันธ์กับความสนใจทางการเมือง

อภิปรายผล

ความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง

เมื่อพิจารณาระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองของข้าราชการซึ่งปฏิบัติงานสังกัดกรมส่งเสริมสหกรณ์ ส่วนกลาง พบว่า คะแนนเฉลี่ยของข้าราชการกลุ่มนี้

อยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ โดยมีคะแนนเฉลี่ย 1.475 จากสเกล 3 และเมื่อรวมคะแนนในแต่ละระดับของความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็น ความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองต่ำ (ระดับ 1) ปานกลาง (ระดับ 2) และสูง (ระดับ 3) พบว่า ร้อยละ 33.52 อยู่ในกลุ่มที่มีระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองต่ำ ร้อยละ 35.80 อยู่ในกลุ่มที่มีระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองปานกลาง และร้อยละ 30.68 อยู่ในกลุ่มที่มีระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองสูง

การที่ผลของการวิจัยออกมาในลักษณะเช่นนี้อาจพิจารณาได้ว่า ประชาชนส่วนใหญ่มีลักษณะนิ่งเฉย ไม่มีความกระตือรือร้นทางการเมืองมากนัก แม้ในหมู่ข้าราชการที่มีการศึกษาก็ตาม ปรากฏว่า อัตราการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง ไม่ว่าจะเป็นในระดับพื้นฐานที่สุด เช่น การเลือกตั้ง ฯลฯ และเมื่อพิจารณาถึงสภาพของสังคม ชีวิตในวัยเด็กของคนไทย ต่างเติบโตโดยผ่านกระบวนการกล่อมเกลารวมทางการเมืองในลักษณะยอมรับอำนาจเป็นส่วนใหญ่¹

ด้วยสาเหตุอันสืบเนื่องมาจากกระบวนการกล่อมเกลารเรียนรู้ทางการเมืองในลักษณะดังกล่าวจึงน่าจะมีส่วนทำให้ระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองของคนไทยส่วนใหญ่ไม่สูงนัก เพราะการกล่อมเกลารเรียนรู้ที่ได้รับจากองค์กรต่าง ๆ ในสังคม เช่น ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน สื่อมวลชนต่าง ๆ ส่วนใหญ่ไม่ได้ช่วยส่งเสริมให้เกิดความตระหนักสำนึกต่อกระบวนการและความเคลื่อนไหวทางการเมืองมากนัก โดยเฉพาะข้าราชการซึ่งมีระเบียบวินัยที่ควบคุมความประพฤติอย่าง

---

¹ กมล สมวิเชียร, ประชาธิปไตยกับสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2516), น. 53 - 54.

เคร่งครัด ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมืองก็มีพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนตราไว้ว่า "ข้าราชการจะต้องเป็นกลางทางการเมือง" ฉะนั้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ข้าราชการต้องระวังบทบาทและท่าทีของตนในทางการเมืองเป็นอย่างมาก ซึ่งประเด็นนี้สามารถอธิบายผลการวิจัยที่ว่าข้าราชการส่วนใหญ่มีระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองไม่สูงนักดังที่กล่าวมาแล้ว

เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองกับตัวแปรต่าง ๆ พบว่า เพศมีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง กล่าวคือ ข้าราชการเพศชายมีแนวโน้มที่จะมีความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองสูงกว่าข้าราชการเพศหญิง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ David Easton และ Jack Dennis ² ซึ่งพบว่า ความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองจะแตกต่างกันไปตามเพศ โดยเพศชายจะมีระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองสูงกว่าเพศหญิง

และเมื่อพิจารณาถึงตัวแปร การศึกษา ก็พบว่า มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองเช่นกัน กล่าวคือ ข้าราชการที่มีการศึกษาสูงมีแนวโน้มที่จะมีระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองต่ำ ซึ่งผลการวิจัยครั้งนี้ก็สอดคล้องกับงานวิจัยของ Almond และ Verba ³ ซึ่งพบว่า การศึกษาเป็นองค์ประกอบที่สำคัญและมีอิทธิพลต่อความโน้มเอียงทางการเมือง โดยเฉพาะความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองสูงกว่าผู้ที่มีการศึกษาต่ำ

ส่วนตัวแปรอื่น ๆ ได้แก่ อายุ ระดับตำแหน่ง รายได้ อายุราชการ และอาชีพของบิดา พบว่า ไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง

---

² Easton and Dennis, Children in the political system : Origin of Political Legitimacy (Newyork : Mcgraw Hill Inc, 1969), pp.25 - 26.

³ Gabrie A. Almond and Sidney Verba, The Civic Culture : Political Attitude and Democracy in Five Nations (Boston : Little Brown, 1965), pp.380 - 381.

ความสนใจทางการเมือง

เมื่อพิจารณาถึงระดับความสนใจทางการเมืองของข้าราชการ พบว่าคะแนนอยู่ในระดับปานกลาง โดยมีคะแนนเฉลี่ย 1.559 จากสเกล 3 และเมื่อรวมคะแนนในแต่ละกลุ่มของระดับความสนใจทางการเมือง ซึ่งแบ่งออกเป็น กลุ่มที่มีความสนใจทางการเมืองต่ำ (ระดับ 1) ปานกลาง (ระดับ 2) และสูง (ระดับ 3) พบว่า ร้อยละ 29.55 อยู่ในกลุ่มที่มีระดับความสนใจทางการเมืองต่ำ ร้อยละ 36.93 อยู่ในกลุ่มที่มีระดับความสนใจทางการเมืองปานกลาง และร้อยละ 33.52 อยู่ในกลุ่มที่มีระดับความสนใจทางการเมืองสูง

ผลสรุปของการวิจัยในส่วนที่เกี่ยวกับความสนใจทางการเมืองของข้าราชการกลุ่มนี้ พบว่า อยู่ในระดับไม่สูงนัก ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุคติพันธ์^๕ ซึ่งพบว่า^๕ ประชาชนโดยทั่วไปมักเห็นว่า การเมืองเป็นเรื่องไกลตัว ความรู้สึกว่าตนเองเกี่ยวข้องกับระบบการเมืองหนึ่งการเมืองใดยังมีน้อย การเมืองจึงเป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือชีวิตความเป็นอยู่ของคนธรรมดา

จากการศึกษาและวิจัยในเรื่องความสนใจทางการเมืองในต่างประเทศ พบว่า การเมืองนั้นมิใช่เป็นสิ่งที่ประชาชนต้องสนใจ หรือเข้าร่วมกันอย่างทั่วถึง แต่ก็มีวิธีการที่จะกระตุ้นให้ประชาชนจำนวนมากที่ห่างเหินต่อการเมืองให้สนใจทาง

---

^๕ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว และสายทิพย์ สุคติพันธ์, การเมืองของเด็ก (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526), น.84 - 85.

การเมืองมากขึ้น สมมติฐานในทางรัฐศาสตร์จึงมีอยู่ว่า ⁵

1. ตราบใดที่บุคคลมีความพอใจหรือถ้าไม่พอใจก็ไม่มีปฏิกิริยารุนแรง ต่อผลแห่งกระบวนการทางการเมืองของรัฐ ตราบนั้นบุคคลเหล่านั้นก็ยังดำเนินการต่าง ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง เช่น ประกอบอาชีพของตนไปตามความพอใจ (หมายความว่า ถ้าบุคคลยังไม่รู้สึกกระทบกระเทือนหรือมีความพอใจในสภาพที่เป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความพอใจในระบบการเมือง กิจกรรมทางการเมือง หรือผลแห่งกระบวนการทางการเมือง บุคคลเหล่านั้นจะไม่กระตือรือร้นที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง)

2. เมื่อบุคคลใดรู้สึกว่ ตนเองถูกกระทบกระเทือนหรือสูญเสียผลประโยชน์ บุคคลนั้นจะใช้เวลาและทรัพยากรจำนวนมากเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง และก็จะกลายเป็นผู้สนใจในกิจกรรมทางการเมืองในที่สุด

กระบวนการทางการเมืองจึงเกิดขึ้นในลักษณะเช่นนี้ และการตื่นตัวทางการเมืองก็เป็นเช่นนี้ด้วย เช่น ในปี ค.ศ. 1930 มีการว่างงานอย่างมากภายใต้ภาวะเช่นนี้ได้มีส่วนผลักดันให้กรรมกรสนใจและดำเนินงานทางด้านการเมืองมากขึ้น ซึ่งบุคคลประเภทเดียวกันนี้ในปี ค.ศ. 1920 มีลักษณะวางเฉยทางการเมืองอย่างยิ่ง จะเห็นได้ว่า การที่บุคคลสนใจทางการเมืองและเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างจริงจังนั้น ก็ต่อเมื่อตนเองรู้สึกว่ถูกกระทบกระเทือนและสูญเสียผลประโยชน์ นั่นคือ ความสนใจทางการเมืองเกิดจากประสบการณ์ในการดำเนินชีวิต

---

⁵ สุชาติ เวโรจน์, "ความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง", สารนิพนธ์มหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2521

ในสังคมโดยตรงนั่นเอง

เมื่อศึกษาถึงระดับความสนใจทางการเมือง โดยพิจารณาจากตัวแปรต่าง ๆ พบว่า เพศ และระดับตำแหน่งมีความสัมพันธ์กับความสนใจทางการเมือง กล่าวคือ ข้าราชการเพศชายมีแนวโน้มที่จะมีความสนใจทางการเมืองสูงกว่าข้าราชการเพศหญิง ซึ่งก็สอดคล้องกับการศึกษาของ David Easton และ Jack Dennis ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นั่นคือ เพศมีผลต่อความสนใจทางการเมือง ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง

ส่วนตัวแปรระดับตำแหน่ง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความสนใจทางการเมืองนั้น สามารถอธิบายได้ว่า ระดับตำแหน่งเป็นตัวแปรที่แสดงถึงมิติแห่งเวลา ข้าราชการจะมีการเรียนรู้และและมีประสบการณ์เพิ่มขึ้นเมื่อดำรงตำแหน่งสูงขึ้น นอกจากนี้ ข้าราชการซึ่งดำรงตำแหน่งสูงจะมีอำนาจหรือการตัดสินใจในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเมืองมากกว่าข้าราชการระดับต่ำ จึงเป็นการเพิ่มพูนประสบการณ์ทางการเมืองได้อีกในระดับหนึ่ง ประกอบกับระบบการเมืองไทยในปัจจุบันข้าราชการระดับสูงมีแนวโน้มที่จะสนใจติดตามความเคลื่อนไหวทางการเมืองอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ เพื่อจะสามารถปรับตัว เข้าหาศูนย์กลางของอำนาจทางการเมืองซึ่งอาจจะส่งผลในทางบวกหรือลบต่อตนเองได้อย่างทันที่

และเมื่อพิจารณาตัวแปรซึ่งไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง ได้แก่ อายุ รายได้ อายุราชการ และอาชีพของบิดา อธิบายได้ว่า ตัวแปรดังกล่าวมีผลกระทบต่อพัฒนาการของความรู้สึกเกี่ยวกับความสนใจ ความสามารถ และประสิทธิภาพของบุคคลในการควบคุมหรือตอบสนองต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัวโดยทั่วไปน้อยมาก

สำหรับตัวแปร อายุ นั้น จากผลการวิจัยพบว่า อายุไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง ทั้งนี้ เพราะความ

รู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมืองเป็นความรู้สึกทางจิตวิทยาที่เกิดขึ้นและหล่อหลอมตัวบุคคลมาตั้งแต่เยาว์วัย โดยผ่านกระบวนการกล่อมเกลาเรียนรู้ขององค์กรทางสังคม บุคคลจะเกิดการเรียนรู้และสะสมประสบการณ์มาอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานาน จนแสดงออกมาเป็นความสนใจ และความเชื่อที่ว่าตนมีความสามารถเพียงพอที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองได้ และเมื่อบุคคลเติบโตเป็นผู้ใหญ่ แม้จะได้รับความรู้ ความเข้าใจทางการเมืองมากขึ้นโดยการศึกษเพิ่มเติม หรือรับทราบข้อมูลข่าวสารจากสื่อมวลชนต่าง ๆ แต่ก็มีผลต่อการพัฒนาความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองไม่มากเท่ากับในวัยเด็ก ดังนั้น จึงไม่พบความสัมพันธ์ของอายุที่แตกต่างกับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมืองแต่ประการใด

สำหรับอายุราชการ พบว่า ไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง และความสนใจทางการเมืองเช่นกัน ทั้งนี้ เพราะอายุราชการของบุคคลเป็นตัวแปรที่เกิดขึ้นภายหลัง เมื่อบุคคลได้ผ่านพ้นกระบวนการกล่อมเกลาเรียนรู้ทางการเมืองในวัยเด็กแล้ว ต่อมาภายหลังเมื่อบุคคลเติบโตเป็นผู้ใหญ่เริ่มทำงานก็เข้าไปอยู่ในสภาพแวดล้อมของหน่วยงานหรือหน่วยราชการซึ่งค่อนข้างจะหยุดนิ่ง จึงถูกอิทธิพลของระบบราชการครอบงำหรือหล่อหลอมบุคคลทำให้มีพฤติกรรมที่ไม่กระตือรือร้นหรือสนใจต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัวเท่าใดนัก ประกอบกับการที่ข้าราชการมีระเบียบวินัยเป็นตัวกำหนดบทบาทไว้อย่างเคร่งครัด โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้อกับการเมือง ทำให้ข้าราชการส่วนใหญ่จะมีความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมืองไม่สูงนักแม้จะมีอายุราชการต่างกัน

ตัวแปรต่อมาได้แก่ ระดับรายได้ ซึ่งผลของการวิจัยพบว่า ระดับรายได้ไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การเมืองมิใช่จะเกี่ยวข้อเฉพาะผู้มั่งคั่งเท่านั้น หากเกี่ยวข้อกับ

ผู้ยากไร้ในสังคมด้วย จากการที่การเมืองส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนในทุกระดับรายได้ของสังคม ฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้ผู้ที่มีรายได้น้อยมีความตระหนกสำนึกในความเป็นพลเมืองของชาติที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งความสนใจติดตามข่าวสารและความเคลื่อนไหวทางการเมืองที่ไม่แตกต่างกัน

ตัวแปรอีกตัวหนึ่งซึ่งจากการวิจัย พบว่า ไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง ได้แก่ อาชีพของบิดา ซึ่งอธิบายได้ว่า ในอดีตสังคมไทยยังมีค่านิยมว่า บิดาเป็นผู้นำครอบครัว มีอิทธิพลและบทบาทในการชี้นำความคิดทุกคนในครอบครัว แต่ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ค่านิยมดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไป โดยที่สังคมได้ให้ความสำคัญกับเพศหญิงมากขึ้น ประกอบกับ มารดาเริ่มมีบทบาทต่าง ๆ ในครอบครัวมากขึ้น ไม่ว่าจะในด้านการประกอบอาชีพเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว หรือบทบาทในการชี้นำหรือตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ในครอบครัว ทำให้บทบาทด้านอาชีพของบิดาในสายตาของบุตรไม่แตกต่างจากบทบาทด้านอื่น ๆ ของบิดามากจนกระทั่งเป็นปัจจัยประการสำคัญที่จะกำหนดความคิดทัศนคติ หรือโลกทัศน์ของบุตร โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเมือง

ข้อสรุปประการสุดท้ายของการวิจัยในครั้งนี้ ซึ่งเป็นไปตามความคาดหมาย ได้แก่ การที่ระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองมีความสัมพันธ์กับระดับความสนใจทางการเมือง กล่าวคือ บุคคลที่มีระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองสูง มีแนวโน้มที่จะมีระดับความสนใจทางการเมืองสูง ในขณะที่เดียวกันผู้ที่มีระดับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองต่ำก็มีแนวโน้มที่จะมีระดับความสนใจทางการเมืองต่ำ ซึ่งข้อสมมติฐานข้อนี้เป็นไปตามข้อสรุปของทั้งนักวิชาการตะวันตกและนักวิชาการในประเทศไทยที่ได้ศึกษาเรื่องนี้ไว้ การที่ความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมืองมีความสัมพันธ์กันในเชิงบวกเช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าการที่บุคคลมีความตื่นตัวทางการเมืองสูง สนใจต่อเหตุการณ์บ้านเมือง เศรษฐกิจ

และสังคม สนทนาในประเด็นทางการเมือง ตลอดจนการสนับสนุนกิจกรรมทางการเมืองและเข้าร่วมในกิจกรรมทางการเมือง เป็นประจำ จะทำให้บุคคลนั้นมีความรู้ความเข้าใจเรื่องการเมืองอย่างถ่องแท้ได้ ซึ่งผลที่ตามมาก็คือจะก่อให้เกิดความเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมหรือเข้าไปมีบทบาททางการเมืองได้อย่างมีประสิทธิภาพ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มีความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองสูงนั่นเอง

ส่วนสาเหตุที่ทำให้ความโน้มเอียงทางการเมืองทั้ง 2 ประการการดังกล่าวสัมพันธ์กัน ก็ด้วยเหตุผลตามที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 4 คือ การที่ความโน้มเอียงทางการเมืองทั้ง 2 ประการมีพื้นฐานของแนวความคิด (concept) ที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ เป็นแนวความคิดที่สนับสนุนต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตยเช่นเดียวกัน ในการออกแบบมาตรวัดทัศนคติ จึงใช้ แนวความคิดหลัก (core concept) อันเดียวกัน ประกอบกับการวัดทัศนคติในครั้งนี้ เป็นการทดสอบกับประชากรกลุ่มเดียวกัน จึงทำให้ผลของการวิจัยในส่วนของการวัดทัศนคติทางการเมืองดังกล่าว ออกในลักษณะที่สอดคล้องกัน

ข้อเสนอแนะ

จากผลของการวิจัยซึ่งพบว่า ตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมือง ได้แก่ เพศ การศึกษา และระดับตำแหน่ง แม้ว่าตัวแปรดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์กับความโน้มเอียงทางการเมืองทั้งสองประการในลักษณะที่แตกต่างกันไปบ้าง แต่กระนั้นก็ตามตัวแปรดังกล่าวก็มีอิทธิพลต่อความรู้ ความเข้าใจ ความตระหนักสำนึก และพฤติกรรมทางการเมืองของข้าราชการอย่างยิ่ง ทั้งนี้ เนื่องจากข้าราชการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (Change Agent) ที่สำคัญกลุ่มหนึ่งในสังคมไทย อันจะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลง

ทั้งในด้านทัศนคติ โลกทัศน์ วัฒนธรรมทางการเมือง ตลอดจนความเชื่อ และค่านิยมต่าง ๆ ให้แก่ประชาคมการเมืองในระบบการเมือง หากข้าราชการไม่มีความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมืองแล้ว ก็อาจแสดงบทบาทหรือชี้นำประชาชนไปในลักษณะที่ขัดต่อหลักการปกครองในระบบประชาธิปไตยได้อันจะส่งผลให้พฤติกรรมทางการเมืองของประชาชนเบี่ยงเบนไปในทิศทางดังกล่าวด้วย ผู้วิจัยจึงมีข้อสังเกตพร้อมทั้งข้อเสนอแนะบางประการเกี่ยวกับความโน้มเอียงทางการเมืองทั้งสองประการดังกล่าว ซึ่งจะอำนวยความสะดวกสำหรับผู้ที่จะทำการศึกษาวิจัยโดยใช้กรอบความคิดเช่นเดียวกันนี้ในโอกาสต่อไป

1. จากการวิจัยพบว่า เพศชายมีความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองมากกว่าเพศหญิง ทั้งนี้ มีสาเหตุเนื่องมาจากกระบวนการกล่อมเกลาเรียนรู้ (Socialization) ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกล่อมเกลาในสถาบันครอบครัว ซึ่งมีส่วนสำคัญในการอบรมกล่อมเกลาในเบื้องต้นและได้ผลมากที่สุด ฉะนั้น หากได้มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการกล่อมเกลาเรียนรู้ในครอบครัว เสียใหม่ โดยที่บิดามารดาให้ความสำคัญต่อบุตรชายและหญิงโดยเท่าเทียมกันในทุก ๆ ด้านมิใช่อบรมสั่งสอนบุตรหญิงเฉพาะเรื่อง คหกรรม ประเพณี กิริยามารยาท เพียงอย่างเดียว แต่ควรเปิดโอกาสให้เรียนรู้ในเรื่องที่เกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งฝึกหัดให้มีความกล้าในการตัดสินใจหรือแสดงความคิดเห็นมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลทำให้บุตรหญิงมีความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองและความสนใจทางการเมืองในระดับที่ใกล้เคียงกับบุตรชาย

2. ระดับการศึกษา ซึ่งจากการวิจัยพบว่า มีความสัมพันธ์กับความรู้สึกสัมฤทธิ์ผลทางการเมืองนั้น หากส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาในระดับสูงและโดยเท่าเทียมกัน รวมทั้งการวางแผนนโยบายอย่างชัดเจน

ที่ยกระดับมาตรฐานการศึกษาของชาติให้สูงขึ้นทัดเทียมกับประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งสามารถกระทำได้โดยการกำหนดเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับให้สูงกว่าเดิม ตลอดจนให้หน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาของชาติได้วางแผนการศึกษาของชาติ เพื่อให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองของประเทศและอุดมการณ์หลักของประเทศมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ โดยสอดคล้องเนื้อหาวิชารัฐศาสตร์เข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอนทุกระดับแล้ว ก็จะมีส่วนช่วยให้ประชาชนในชาติมีความรู้ลึกซึ้งถึงผลทางการเมืองสูงขึ้นได้

3. ระดับตำแหน่ง ซึ่งพบว่ามีความสัมพันธ์กับความสนใจทางการเมือง โดยที่ผู้มีระดับตำแหน่งราชการสูงจะมีแนวโน้มที่จะมีความสนใจทางการเมืองสูงกว่าผู้มีระดับตำแหน่งราชการต่ำ ทั้งนี้ สามารถปรับปรุงหรือส่งเสริมให้ผู้มีระดับตำแหน่งราชการต่ำดังกล่าวมีความสนใจทางการเมืองสูงขึ้นได้โดยการใช้หลักการบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participative Management) ในระบบราชการมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งจะทำให้เกิดการกระจายอำนาจการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของหน่วยงานให้แก่ข้าราชการชั้นผู้น้อย กล่าวอีกนัยหนึ่ง ข้าราชการชั้นผู้น้อยมีโอกาที่จะเข้ามีส่วนร่วมในการพิจารณาตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ของหน่วยงาน เช่นเดียวกับข้าราชการในระดับที่สูงกว่าตนขึ้นไป อันจะเป็นการเพิ่มพูนความรู้ความสามารถและประสบการณ์ในการตัดสินใจให้แก่ข้าราชการชั้นผู้น้อย ส่งผลให้ข้าราชการชั้นผู้น้อยเกิดความเชื่อมั่นในตนเอง และอาจเป็นการยกระดับความสนใจทางการเมืองของเขาให้สูงขึ้นได้